

Ermenilerin Sevki Sürecinde Aziziye Kaymakamı Hamid Bey Hakkında Suistimal ve Yolsuzluk İddiaları¹

The Claims of Misuse and Corruption About Hamid Bey, District Governor (Caimacam) of Aziziye (Pınarbaşı) During The Armenians' Relocation

Ayşe PUL²

Geliş Tarihi: 14.09.2018 / Düzenleme Tarihi: 17.10.2018 / Kabul Tarihi: 19.10.2018

Özet

Aziziye, bölge olarak Afşar aşireti, Kafkas muhacirleri ve kuruluşundan bir süre sonra buraya yerleştirilen Ermenilerden oluşan kozmopolit denilebilecek yapıda bir yerleşim yeri haline gelmişti. Dolayısıyla bölge sakinleri arasında pek çok konuda anlaşmazlıklar ve uyumsuzluklar yaşanmaktaydı. Öyle ki, Muhacirler ile Afşarlar arasında yaşanan anlaşmazlıkların silahlı çatışma haline geldiği ve devletin bölgede kuvvet bulundurmamak veya takviye güç taleplerine cevap vermek durumunda kaldığı sıklıkla belgelere yansımıştı. Bu sebeple burada memuriyet yapmak o kadar kolay bir iş değildi. Dengeyi sağlamak, yaşayanların refahını ve güvenliğini temin etmek, adil bir yönetim anlayışı sergilemek de o anda zordu.

Bunun yanı sıra, Ermeni sevkini gündeme geldiği zamanlarda görevli memurların yolsuzluk, suistimal ve usulsüzlüklerine sık rastlanmaktaydı. Devlet, bu durumun önlenmesi hususunda oldukça titiz davranmaktaydı. Memurlarının haksızlığa ve iftiraya uğrayabileceği ihtimalini göz ardı etmeyerek Ermenilerin sağlıklı bir şekilde nakledilmeleri için gereken özeni göstermişti. Devlet, görevliler hakkında ortaya atılan iddiaları ve ithamları tahkikat heyetleri kurarak etraflıca soruşturmuştu. Suçu sabit görülenleri görevinden azletmiş ve Divan-ı Harbe havale etmişti. Bunlardan biri de Aziziye kaymakamı Hamid Bey idi. Hamid Bey de hakkındaki usulsüzlük ve yolsuzluk iddiaları üzerine tahkikattan geçmişti. Bu çalışmada, ulaşılabilen Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Aziziye kaymakamı Hamid Bey'in 1915 yılında Ermenilerin bölgeden sevk edilmesi sürecinde karşılaştığı suçlamalar, soruşturmalar ve sonuçları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Ermeni, Osmanlı, Tehcir, Sivas, Kayseri, Pınarbaşı

Abstract

There were disagreements and disparity in the cosmopolitan Aziziye, which was a settlement for the Afşar tribe, the Caucasian immigrants and the Armenians. It often appears in documents that the disputes between the immigrants and Afşar turned into armed conflicts and that the state had to have force in the region. Thus, it was not so easy to be employed here. At the same time, it was difficult to achieve and ensure the prosperity and safety of the people, and to demonstrate a fair sense of government.

Furthermore, the corruption, abuse and irregularities of the officers who were in charge at the time of the Armenian relocation were frequent. The state was very careful to prevent this situation. It did not ignore the possibility that its officers might be subjected to injustice and slander, and it focused on the need for the Armenians to be transported in a healthy manner. The government thoroughly investigated allegations and accusations about the officials by establishing an investigation committee. The state dismissed those who committed crime and sent them to court martial. One of them was Hamid Bey, caimacam of Aziziye. The committee investigated Hamid Bey on allegations of irregularity and corruption. In this study, we tried to give information about the accusations and investigations that the Aziziye District Governor Hamid Bey encountered during the process of transferring the Armenians in the region in the light of the accessible Ottoman archival documents.

Key Words: Armenian, Ottoman, Relocation, Sivas, Kayseri, Pınarbaşı

Tehcir Öncesinde ve Tehcir'de Aziziye'deki Ermenilere Dair

30 Ekim 1861'de iki bin hanelik Afşar aşireti, kendi arazi ve müstemilatıyla beraber evlerini gönüllü olarak muhacirlere bırakmışlar, Zamantı kazası yakınlarında kendileri için inşa edilen hanelere geçmeyi beklemekteydiler. İskan edilecekleri yere Sadabad ismi verilmişti. Müdürlüğüne ise Afşar aşiretinden bin kuruş maaşla Hacı Bey tayin edilmişti. Aziziye'nin bir kaymakamlık olarak teşkil ise, "...geçende yine Uzunyayla derununda muhacirin iskânıyla teşkil kılınmış olan Mesudiye ve yeniden yapılan Sadabad kazasının ilhakıyla Aziziye namıyla bir kaymakamlık teşkil ve işbu kaymakamlık memuriyetine

¹ Bu çalışma, Pınarbaşı Sempozyumu'nda (11-12 Mayıs 2018) sözlü sunulan ve yayımlanmamış olan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu.

E-posta: a.pul69@hotmail.com

beş bin guruş...³ şeklinde belirtilmekteydi. Bölgede bulunan bu iki unsur zamanla bir takım anlaşmazlıklar yaşamaya başlamışlardı. Genellikle tartışmaların odağında arazi meselesi, otlak ve hayvan, gasp ve hırsızlık, hatta adam öldürmeye veya yaralamaya kadar varan çeşitli olaylar yer almaktaydı. Osmanlı arşiv belgelerine sıkça yansıyan bu anlaşmazlık hikâyelerinde, merkezin yaklaşım tarzı bir tarafın mutlak haklılığı üzerinden değerlendirilmemekte, her iki taraf arasında bir denge kurulmaya çalışılmaktaydı. Meydana gelen hadiselerin çözümünde titiz davranılmakta, kimsenin mağdur olmayacağı kararlar verilmeye çalışılmaktaydı. Bu konuda her zaman başarılı olunduğunu iddia etmek zamanın şartlarına bakıldığında elbette ki söylenemez. Binlerce muhacirin Osmanlı topraklarına göçü ve iskânı sırasında yerli halkın da memnun olacağı bir model tesis edip uygulamak oldukça zor bir işti. Bu işi, görevlendirdiği memurlar ve idareciler, gerek duyulduğunda askerlerle yürütmeye çalışan devlet, onların suistimalleri, yolsuzlukları ve usulsüzlükleriyle de baş etmek durumunda kalmaktaydı.

Merkez ile ahali arasında irtibatın ve iletişimin sağlayıcıları olan askeri ve sivil personel, çözüm bulma ve uygulama hususunda büyük sorumluluk taşımaktaydı. Hadiselerin barışçı yollarla çözüme kavuşturulmasından askeri müdahaleye kadar tüm adımları atmakta, gerekli tedbirleri almaktaydılar. 15 Nisan 1863 (25 Şevval 1279) tarihinde Sivas Eyaleti muhasebecisi Ahmed Hamdi tarafından Maliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, muhacirler ile Afşar aşireti arasında süren anlaşmazlıkların giderilmesi veya ortadan kaldırılması hususunda nasihatın yeterli olmayacağı, geçici de olsa orada Asakiri Nizamiye'nin bulundurulması istenmiş, Aziziye kasabasının Kayseri sancağı dahilinde olduğu, Pınarbaşı mahallinin adı Aziziye kasabası olarak tesmiye edildiği ifade edilmişti (MVL. 649/96-4).

Bölgedeki muhacir ve Afşar aşiretinin arasında cereyan eden anlaşmazlıklar giderilmeden, sükûnete kavuşturulmadan bölgeye Ermenilerin iskânı gündeme gelmişti. Buraya 1865 yılında iki yüz haneden oluşan Haçin Ermenilerinin iskân edildiğini görmekteyiz. Haçin'deki Ermeni milleti ileri gelenlerinden Ekmekçi Mardiros, Sivas mutasarrıflığına göndermiş olduğu tezkerede, Kozan-ı şarki'ye bağlı Haçin kasabasının arazisinin dar ve ziraate müsait olmamasından şikâyet etmekte ve 200 hanenin Aziziye'ye nakledilmesini arzu etmekteydi. Mardiros dilekçesinde, terk-i vatan eden diğer muhacirlere olduğu gibi kendilerine de hane ve dükkan için münasip yerler verilmesini, huzur ve refahla iskanlarının sağlanmasını talep etmekteydi (A.MKT.MHM. 348/18-1). Bu dilekçeden hareketle 28 Aralık 1865 (9 Şaban 1282) tarihinde Sivas mutasarrıfı Esseyd Ahmed, Dördüncü Ordu Müşirliğine, Fırka-i Islahiye kumandanlığına hitaben gönderdiği bir belgede, göç etme isteklerini haklı bulunduğunu, hakikaten Haçin kasabasının ve arazisinin dar, ziraate elverişsiz olduğunu, bundan dolayı buradaki 200 hane Ermeni'nin Aziziye kasabasına göç ettirilmesi işinde Mardiros Kahya'nın da iddia ettiği gibi bunların gittikleri yeri imar edecekleri, boşalttıkları yerin ise biraz daha hafifleyebileceğinden bahsetmekteydi (A.MKT.MHM. 348/18-2). Sanatla uğraşanlar için hane ve dükkan arsaları ile ziraatle uğraşacaklar için yeteri kadar arazi verilmesi, nakliye masraflarının devlet tarafından ödenmesi, Haçin'de az da olsa tasarruflarında bulunan yerler var ise kendilerinin malı olması dolayısıyla dilediklerine satarak sermaye yapabilecekleri bildirilmiş, Çukurova'ya nakledilenler için de aynı şartların geçerli olduğu eklenmişti⁴. Sivas mutasarrıflığına ve Adana valiliğine gerekli yardımı şartları iletilmiş, *ahali-i merkûmeden mârû'z-zikr Aziziye kasabasına nakl etmek isteyenlere irade-i ruhsat ile beraber bu yolda kendülerine lazım gelen her dürlü mu'âvenetin ifâsı ve şayet bunlardan Çukurova cânibine nakl edecekler olur ise anlar hakkında dahi mu'âmele icrası icâbının husûsunda himmet buyrulması* ve bu işleri yaparken de hazineye çok fazla yük getirilmemesi istenmekteydi (A.MKT.MHM. 348/18-4).

Hakikaten Mardiros Kahya'nın iddia ettiği gibi geldikleri *bu yeri imar edip* etmedikleri noktası bir kenara, aradan geçen yaklaşık 30 sene sonra Afşar aşireti ile Çerkes muhacirler arasında cereyan eden anlaşmazlıklara Ermenilerin de dahil olduğunu görüyoruz.

Hadiselerin endişe verici duruma geldiğini, bölgede askeri birlikler bulundurulması talebinin belgelere yansımalarından anlamaktayız. 20 Ekim 1895 (1 Ca 313) tarihinde, Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Gürün, Zara, Divriği, Gemerek, Köprü, Gümüşhacıköy, Niksar, Suşehri ile Sivas'ın merkez sancağına tabi Aziziye kazasında Müslim, Çerkes, farklı kavimler ve Ermenilerin yaşamasından dolayı ellışer neferden toplam dört yüz elli nefer efrâd-ı ihtiyatîyenin geçici süreliğine silah altına alınarak eşkıya takibi için sevkine müsaade edilmesi dile getirilmekteydi⁵. Durum, iki gün sonra Serasker Rıza tarafından Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne de bildirilmişti (A.MKT.MHM. 660/8-6).

Durumun hassasiyeti ve ciddiyeti daha da tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. 2 Kasım 1895 (21 T.evvel 311) tarihinde Köyleri müdürü Mustafa ve Sarız telgraf memuru Nuri tarafından, Zeytun kasabası eşkıyasının Maraş telgraf hatlarını kestikleri, Sarız'a yakın mevkiilerin de 800 kişiden oluşan eşkıya tarafından muhasara edildiği ve ahaliye zulüm yapıldığı bildirilmişti (A.MKT.MHM. 660/19-2). Sadaret'ten Sivas Vilayeti'ne gönderilen 3 Kasım 1895 (22 T. Evvel 311) tarihli telgrafta, Aziziye dahilinde bulunan Sarız telgraf hatlarının Ermeniler tarafından kesilip tahrip edilmek amacıyla Köyleri köyüne ve çevresine saldırıcaıkları konusunda ihbar geldiği, durumun araştırılması istenmişti (A.MKT.MHM. 660/19-1). Ermeni saldırılarının kitlesel boyutlara ulaşmasına mukabil, Ermeniler tam aksini söyleyerek Afşar kabilesinin müferit de olsa Ermeniler arasında adam öldürme ve yağmalama suçlarına karışıkları iddialarını ortaya atmaktaydılar. Yani asıl kendilerinin zulme uğradığını ifade etmekteydiler.

Adana valisi Faik, 21 Aralık 1895 (9 T.sani 311) tarihinde Adalet Nezareti'ne yolladığı bir yazıda, *Sivas vilayetine mülhak Aziziye kasabasının Sarız ve Saidabad nahiyelerinde ka'in Afşar kabilesi Haçin'e tabi' ve merkez kazaya on saat mesafede vakî Şar karyesinden güya dört Ermeni'yi katl ve mallarını yağma eyledikleri* yolunda şikayeti bildirmiş, merkez ise durumun

³ A.MKT.MVL. 138/66. 30 Ekim 1861 (25 R 1278) bu tarihlerde Sivas Eyaleti mutasarrıfı Muhammed Zeki idi. 1863 (1280)'de ise Sivas valisi Muhammed Reşid idi.

⁴ A.MKT.MHM. 348/18-3. 15 Ocak 1866 (28 Şaban 1282) tarihli Derviş ve Cevdet Paşa imzalı arz.

⁵ A.MKT.MHM. 660/8-2; 19 Ekim 1895 (7 T.evvel 311) Sivas valisi Halil'in yazısı için bkz. A.MKT.MHM. 660/8-8

abartıldığını, Hıristiyanlardan hiçbir kimsenin katledilmediğini ve mallarının yağmalanmadığını ifade ederek haberi yalanlamıştı (A.MKT.MHM. 660/61 lef. 1-2).

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara gelindiğinde, artık Ermenilerin müstakil bir devlet olma yolunda uzun yıllar devam eden mücadelelerinin son aşamasına ulaşılmıştı. Savaşın patlamasından sonra Anadolu'daki Ermenilerin yanı sıra Kafkasya ve İran'daki Ermeniler de Rusların safında yer almışlardı. Hatta Osmanlı ordusu içinde savaşmak için silah altına alınan Ermeniler de Rusların tarafına geçmişti. Geri kalanlar ise hem terör, isyan, anarşi gibi hareketler içerisinde bulunuyorlar hem de orduyu arkadan vurma emelini taşıyorlardı. O dönemde Aziziye'nin de bağlı olduğu Sivas Eyaleti'nde mevcut şartlarda devam eden huzursuzluklara merkezin gerekli tedbirleri alamadığı noktalarda valiler ve kaymakamlar yetkileri çerçevesinde müdahale ediyorlardı. Örneğin Vali Muammer Bey, Dahiliye Nezareti'ne bölgedeki olumsuz şartlar hakkında bilgi verirken, bir taraftan da Ermeni halkın elindeki silahları toplamak gibi bir çareye başvurmuştu. Tam da bu sırada devlet sevk edilme kararını almıştı.

4 Temmuz 1915'te Trabzon, Sivas, Mamuretül-aziz ve Canik Mutasarrıflığı'na yollanan telgrafta, "*çıkartılacak Ermenilerin hükümetçe zararlı görülen kişilerin aileleriyle birlikte uzaklaştırılmaları ve kendi işleriyle uğraşan tüccar ve esnafın vilayet ve livalar içinde kasabaları değiştirilmek üzere alıkonulmaları*" emri verilmişti. Aynı yılın Temmuz ayının muhtelif günlerinde farklı vilayetlere yollanan telgraflarda ise, çocukların güvenlik altına alınması, bir tutanakla güvenilir ailelerin yanına yerleştirilmesi, cinayetlerin önlenmesi istenmişti. Devlet, can ve mal güvenliğinin sağlanması hususunda azami gayreti göstermişti (Gürün 1985: 220-221). Bununla birlikte, bir takım şikâyetlerin önüne geçememişti. Hatta Talat Paşa, bir yabancı gazeteye verdiği demeçte, tehcir esnasında bazı memur ve askerlerin sert ve uygunsuz davranışlarda bulunduğunu ve suçluların gerekli cezaya çarptırılacağını söylemişti (Özdemir vd. 2005: 99)⁶. Bölgede huzursuzluk çıkaran ve güvenliği tehdit eden başta Ermeniler olmak üzere diğer herkese karşı alınan tehcir kararının yanı sıra hükümet, göç sırasında bunlara kötü muamele edenlere resmi veya sivil fark etmeksizin gerekli cezaları vermekten çekinmemişti. Tehcirin başladığı tarihten itibaren Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas gibi ilgili pek çok valiliğe yazılar göndererek Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması hususunda azami ölçüde dikkatli olunması, sağlanamadığı durumlarda sevkîyatın ertelenmesi, yol esnasında saldırıya uğramamalarına dikkat edilmesi, gasp ve katl hareketlerine kalkışanların da şiddetle cezalandırılması istenmişti⁷. 5 Temmuz 1915 tarihinde Ermeniler Sivas'tan demiryoluyla Diyarbakır-Cizre üzerinden Musul-Urfa-Zor bölgesine sevk edilmişlerdi. Sivas sancağından sevk edilenlerin dağılımı şöyleydi: Merkez 23.455, Aziziye 949, Tonus 13.113, Yenihan 1.366, Hafik 11.347, Koçgiri 5.978, Divriği 8.262, Darende 2.783, Gürün 7.656, Kangal 3.088 (Kuzucu 2014: 45-46)⁸. 28 Eylül 1915 tarihli Sivas Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Sivas merkez ve mülhakatından Cizre'ye nakledilen 136.084 nüfustan bahsedilmekteydi (Özdemir vd 2005: 91-92 ve Kolbaşı 2014: 183)⁹.

Ermenilerin sevkinde bir takım istenmeyen durumların yaşanması üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından görevini kötüye kullananlar, talimatlara uymayanlar ve terk edilmiş mallarla ilgili olarak suistimali olanlar hakkında soruşturmalar açılmış, 2 Eylül 1915 ve 25 Eylül 1916 tarihinde Şura-yı devlet'ten Temyiz Mahkemesi'nden ve Yüksek Ceza Mahkemeleri reislerinden mürekkep bir komisyon kurularak, Anadolu'nun çeşitli yerlerine yollanıp araştırmalar yapılmıştı. Bu amaçla Talat Paşa'nın 28 Eylül 1915 tarihli tezkeresi üzerine, Meclis-i Vükela 30 Eylül 1915 tarihinde soruşturma komisyonları kurulması kararı almıştı. Bu kararda Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında ahaliden bazıları ile bir kısım memurların suistimalleri ve kanuna aykırı hareketlerinin olduğunu anlaşıldığı, bu sebeple bunları yerinde incelemek ve suçlu görülenleri Divan-ı Harplere sevk etmek amacıyla Hüdavendigâr, Ankara vilayetleri ile İzmit, Karesi, Eskişehir, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Niğde livalarına Temyiz Mahkemesi Reisi Hulusi Bey'in başkanlığında Şura-yı Devlet azasından Seyyid Haşim ve Jandarma binbaşılardan Galip Beyefendilerden; Adana, Halep ve Suriye vilayetleriyle Maraş, Urfa ve Zor livalarına İstinaf Mahkemesi Reisi Asım Bey'in başkanlığında İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişi Kaymakam Hüseyin Muhyiddin ve Ankara vilayeti Mülkiye Müfettişi Muhtar Beylerden; Erzurum, Trabzon, Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis vilayeti ile Canik livasına Bitlis eski valisi Mazhar Bey'in başkanlığında İstanbul Bidayet Müdde-i Umumisi Nihad ile Jandarma binbaşılardan Ali Naki Beylerden üç heyet oluşturulduğu belirtilmekteydi (Halaçoğlu 2001: 61). Bu heyetlerin başlıca görevi, Ermeni ve Rumların sevk edilmesinde bazı memurlar hakkında ortaya atılan suistimal ve yolsuzluk iddialarını sözlü veya yazılı her türlü ihbara istinaden araştırmaktır. Bu tahkikat karşılıklı olarak Ermenilerden de Türklerle yapılan haksızlıklar ihbar edildiğinde onları da kapsamaktaydı (Ata 2011: 65, 70). 27 Mayıs 1915 Sevk ve İskân Kanunu'na göre tehciye tabi olanların can, mal ve namuslarına herhangi bir halel gelmemesine azami dikkat edilecekti. Aksi halde askeri mahkemelere sevk edileceklerdi (Ökse 1985: 274 ve Öke 1991: 117). 1918 yılı başlarına kadar görevini sürdüren bu komisyona verilen talimatta, jandarma, polis, amirler ve memurlar hakkında soruşturma yapılması ve yapılacak soruşturma sonucuna göre, suçlu bulunan ve görevlerini suistimal edenlerin Divan-ı Harplere sevk edilmeleri emredilmişti¹⁰. Bu tahkikat neticesinde pek çok devlet görevlisinin Divan-ı Harb-i Örfilere havale edilerek çeşitli cezalara çarptırılması kararlaştırılmıştı. Yozgat tehcir davasının duruşması sırasında Savcı Sami Bey, Tahkik Heyetlerinin raporları sonucu Divan-ı Harb-i Örfilerde ceza alanların sayısını şöyle açıklamıştı: Sivas Vilayeti'nden memur ve ahaliden 19, Mamuretülaziz (Elazığ) 28 memur, 11 jandarma zabiti, 69 jandarma efradı, halktan 111 kişi, Diyarbakır'dan 69, Bitlis'ten

⁶ 14 Nisan 1909'da Adana'da Ermeniler Müslümanları öldürmeye başladıktan sonra Avrupa'da Ermenilerin öldürüldüğü yolunda tam aksi haberler yayılmaya başlamış, Adana valiliğine gönderilen Cemal Paşa, kurduğu Divan-ı Harb'de 47 Müslüman ve sadece 1 Ermeni'yi idam ettirmiştir. (Halaçoğlu 2001: 24).

⁷ Yazarın aynı bilgileri içeren yazısı için bkz. (Sarınay 2014).

⁸ Sivas'ta tehciye tabi olmayanların sayısı 6.055'dir.

⁹ 1914 yılında Sivas Vilayeti'nde Ermeni nüfus 151.674'tür (Gürün 1985: 103).

¹⁰ <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermeni-sevk-kararini-ihlal-eden-gorevlilerin-divan-i-harpte-yargilanmalari>. Ayrıca bkz. (Ata 2011: 74). Osmanlı Devleti'nde, Divan-ı Harbi Örfi (Sıkıyönetim Bölgesi Askeri mahkemeler) Mahkemeleri olarak bilinen bu mahkemeler, 1876 Anayasası'nın 113. Maddesine göre sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edecek bütün suçlar ile isyan, ihtilal, çetecilik faaliyetleri, savaş sırasında hükümetin yayınlamış olduğu her türlü kanun, emir ve talimat hükümlerine aykırı davranışları yargılamıştır. Bu mahkemeler, Mütareke döneminde İtilaf Devletleri'nin baskısı sonucu kurulan mahkemelerden farklı olarak komisyonların raporlarına dayanarak yargılamada bulunmuşlardır.

25, İzmit'ten 16, Nallıhan'dan 29 kişi olmak üzere toplamda 377 kişi çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Diğer yerleri de ekleyince 1916 yılında polis, asker, memur ve sivil 1673 kişi idam da dahil çeşitli cezalar almışlardı¹¹.

1916 yılı ortalarına kadar Divan-ı Harplerde yapılan yargılamaların sonuçlarına göre¹²: 67 kişi idam cezası, 524 kişi hapis cezası, 68 kişi kürek, para, kalebent, pranga ve sürgün cezası, 227 kişi berat ve yargılama reddi, 109 kişi mahkeme devam etmekte ve inceleme aşamasında, 4 kişi velisine teslim, 674 kişi ise hakkında henüz bir işlem yapılmayanlar kategorisinde yer almıştı. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1916, 12 Mart 1916 ve 22 Mayıs 1916 tarihli gizli yazıların ekinde yer alan listelere göre Divan-ı Harplerde yargılananlar içerisinde Sivas'tan 579 kişi mahkemeye verilmişti. Örneğin Kayseri'den 146, Canik'ten 89 gibi diğer vilayetlerle birlikte toplamda 1.673 kişiden büyük kısmı idam cezasına kadar varan çeşitli cezalara çarptırılmışlardır¹³. Bunlar içerisinde rütbeli subaylar olduğu gibi, devlet görevlisi ve halktan da kişiler bulunmaktaydı. Keza silah kaçakçılığı, evlerinde veya dükkânlarında izinsiz silah ve mühimmat bulundurma, yasadışı mühimmat sevkiyatı gibi savaş suçu işleyen Ermeni halk ve esnafdan da Divan-ı Harb'e gönderilenler olmaktadır. 1914 ve 1915'te sıklaşan bu hadiselerle örnek olarak, Amasya'da bomba imal eden Ermeniler 1914 Temmuzunda Dersaadet Divan-ı Harb'te mahkeme edilmişlerdi. Yine 1915 Mart'ında halı ticaretiyle iştigal eden Hüseyin Kasabyan adlı bir Ermeni silah ithaline aracılık ettiği gerekçesiyle Divan-ı Harb'e gönderilmişti (Yarç 2014: 170). 1914'te Kayseri, bomba imal yeri ve silah deposu haline getirilmişti. Öyle ki Amerika'da bomba yapımını öğrenen Ermeni komitacıları etkin rol oynamışlardı. 30 Mart 1915 ile 21 Mayıs 1915 tarihleri arasında Kayseri'de 11 bomba, 90'dan fazla muhtelif bomba, dinamit lokumu, patlayıcı maddeler, 400'den fazla silah, mavzer ve tabanca ele geçirilmişti ve tahkikat derinleştikçe sayılar da artmaya devam etmişti (Uras 1987: 603)¹⁴. Öyle ki 22 Nisan 1915'te Sivas valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne yollanan bir telgrafta, vilayet içinde Ermenilerin toplu olarak buldukları yerlerin Şebinkarahisar, Suşehri, Hafik, Divriği, Gürün, Gemerek, Amasya, Tokat ve Merzifon olduğu, yapılan aramalarda çok miktarda yasak silah ve dinamit bulunduğu bildirilmekte idi (Gürün 1985: 207). Sivas, Ermeniler tarafından orduyu arkadan vurmak için en uygun yer olarak hazırlanmış, üç bölgeye ayrılmış, 1. bölgeye Sivaslı Murat (Hamparsum), ikinci ve üçüncü bölgeye ise eşkiya kumandan atanmış ve Rus ordusunun harekete geçmesi beklenmekteydi (Uras 1987: 604)¹⁵.

Güvenlik güçleri tarafından tutuklanan Ermeniler ise, mahalli harp divanlarında yargılanmış, suçları sabit olanların dosyaları ayrı ayrı hazırlanarak Dahiliye Nezareti'ne, oradan Adliye Nezareti üzerinden Sadaret'e gönderilmiş, burada tekrar gözden geçirilen dosyalar Padişahlık makamına onay için yollanmıştı. Burada tekrar tetkik edildikten sonra nihai kararlar verilmişti. Çoğu kez padişah idam kararını kürek cezasına çevirmişti. Ceza infazı için dosyalar kalem kalem suçları belirtilmek suretiyle Harbiye Nezareti'ne havale edilmişti (Öke 1991: 115-116). Görüldüğü gibi son derece detaylı inceleme ve resmi prosedürün akabinde ilgili kararın verilmesi ve uygulamasına geçilebilmekteydi.

Ermeni lehindeki uluslararası kamuoyu ise, çift taraflı yargılamalar devam ettiği sürece hem Ermenilerin, hem de kendilerinin sözde hak arayışındaki haksızlıklarının/suçlarının fark edileceğini anlamışlar ve Osmanlı aleyhindeki propagandalarında yargılan(ma)maya enstrümanını taktiksel amaçla kullanmışlardı.

Oysa ki devlet bulunduğu olumsuz şartlara rağmen gerekli tedbirleri almaktan ve yardımları yapmaktan çekinmemişti. 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela'nın kararında Dahiliye Nazırı Talat Paşa şu tedbirleri almıştı: Nakli gerekli görülenlerin can ve mal güvenliği sağlanacak, iskan edilene kadar göçmen ödeneklerinden yardım yapılacak, eski mali durumlarına uygun olarak arazi ve mal verilecek, ev yaptırılacak, tohumluk, alet-edevat gibi gerekli yardımlar yapılacak, geride bırakmak zorunda kaldıkları taşınabilir kıymetli eşyalar kendilerine ulaştırılacak, ulaştırılmaması durumunda kıymetleri karşılığı para ödenecek, gayri menkul kıymetleri üzerinden kayıt altına alınacak, boşalan yerlere muhacirler yerleştirilecek, yine taşınmaz mallar açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, elde edilen tutar sahibinin hesabına mal sandıklarında emanete alınacaktı (Babacan 2005: 125 ve Öke 1991: 119). Depolarda tutulabilenler tutulacak, sahibi belli olmayanlar da koruma altına alınacaktı. Kiliselerdeki eşya, resim ve kutsal kitaplar listelenecek, gittikleri yerde yapılacak yeni kiliselerine ulaştırılacaktı. Bahçelerdeki dikili ağaçların bakımına bile özen gösterilecekti. Bu kurallara uymayanlara cezai işlemler uygulanacaktı. Hakarete uğramaları için dahi hassasiyet göstermiş olan devlet, istisna kabilinden gerçekleşen usulsüzlüklerin de önünü almak istemişti. Görevini kötüye kullanan görevlilere bu şartlar altında hiçbir devlette görülmeyen bir oranda, "kendi memuruna" ceza vermekten çekinmemiş, Divan-ı Harb-i Örfilere sevk ederek haklarında gerekli cezaları vermişti (Göksel 1985: 171).

30 Mayıs 1915 tehcir kanununa ek olarak 10 Haziran 1915'te 34 maddelik ikinci bir yönetmelik daha yayınlamıştır. Buna göre Ermenilere ait mal, mülk, arazi ve kültür varlıklarının korunmasına özen gösterilmişti (Çiçek 2002: 53-54 ve Çaycı 2006: 66). Bu yönetmelikle, tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının değerlerinin tespit edilip muhafaza altına alınması, boşaltılan köylerin isimleri, buralardaki Ermenilere ait malların kayıt altına alınması hedeflenmişti. Bu malların defter halinde kayıtlarının tutulması, kayıt yapılan defterlerin bir nüshasının mahalli kiliselerde, birisinin mahalli idarecilerde, diğerinin de yeni kurulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nda muhafaza altına alınması ön görülmüştü. Mevcut taşınır malların arasında bozulabilir olanlarının bir heyet tarafından açık artırma ile satılarak gelirlerinin sahibi adına, sahibi belirlenemez ise eşyanın bulunduğu köy ve kasaba adına emanet olarak mal sandıklarına teslim edilmesi uygun görülmüştü. Emval-i Metrûke

¹¹ Terk edilmiş mallar suistimalinde komisyon tahkikiyetiyle suçu sabit görülen Mazgirt kaymakamı Tevfik Efendi 25 Eylül 1916 (12 Eylül 1332)'da Divan-ı Harb-i Örfiye verilmiştir (Ata 2011: 62-63). (Temizgüney 2017: 114).

¹² Tablo için bkz. <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermeni-sevk-kararini-ihlal-eden-gorevli-er-menilerin-divan-i-harpte-yargilanmalari>.

¹³ Gürün'e göre, Sivas vilayetinden 648 kişi mahkemeye verilmişti. Örneğin Kayseri mutasarrıflığından 69, Canik mutasarrıflığından 14 gibi diğer vilayetle birlikte toplamda 1397 kişiden büyük kısmı idam cezasına kadar varan çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Gürün 1985: 222). Sayılarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermeni-sevk-kararini-ihlal-eden-gorevli-er-menilerin-divan-i-harpte-yargilanmalari>. Ayrıca bkz. (Temizgüney 2017: 114).

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. (Metin 1992: 133-146).

¹⁵ Aziziye dışında Şebinkarahisar, Zara, Hafik, Gürün ve Tonus'taki Ermenilere ait mühimmat sayıları ve çeşitleri hakkında bkz. (Metin 1992: 141)

Komisyonu bulunmayan mahallerde ise, bu işlemlerin yerel yöneticiler tarafından yapılması, yukarıda söz konusu edilen işlerin yapılmasından ve Ermenilerin geri dönecekleri tarihe kadar olan geçen sürede yapılan işlemlerden, mal tespitlerinden, Emval-i Metruke Komisyonu'nun işlem ve kararları, açık artırma gibi konularda yerel yöneticilerin birinci derecede sorumlu oldukları da ayrıca yönetmelikte beyan edilmişti (Altıntaş 2005: 87-88).

Ermeni tehcirinin en sağlıklı şekilde sağlanmasını umut eden hükümet, yukarıda da belirtildiği üzere Emval-i Metruke Komisyonları kurarak barış koşulları sağlandığında geri gelececekleri düşündüğü Ermenilerin taşınabilir olanlarını yanlarına alıp, diğer geride bıraktıkları kıymetli malları kayıt altına almıştı (Çiçek 2002: 55, 57-62).

Malların tasfiyesi sırasında bir takım yolsuzluklar gündeme gelmişti. Hükümet iddia edilenin aksine bu şikayetlere kayıtsız kalmamıştı. Yağmaların ve malları ucuza kapatmanın önüne geçmek için sert tedbirler uygulamıştı. Bunun için 30 Temmuz 1915'te bir kanun bile çıkarmıştı. Bu kanuna göre, boşaltılacak bölgelere yabancı kişilerin girişi yasaktı, ucuza mal satılmaması için piyasa yapıcılığı izni komisyonlara verilmişti. Bunlar fiyatları normal seviyede tutacaklar, satış iptal edebileceklerdi (Çiçek 2002: 73). Talat Bey, yayınladığı bu kararlar, malları değerinin çok altında satın alanlar tespit edildiğinde satışları iptal etmek, fiyatların normal seviyede olmasını sağlamak, yasadışı kar sağlamayı önlemek istemişti (Öke 1991: 119).

Kısaca ifade edilecek olursa, farklı zamanlarda yürürlüğe konulan kararnamelerle, tehcir edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallar kanuni olarak koruma altına alınmış, mallar, hayvanlar, imalathaneler açık artırma usulüyle satışa çıkarılmış, komisyonlar aracılığıyla yürütülen bu çalışmalar sonucu elde edilen para sahiplerine teslim edilmişti. Ancak işler azami titizlik gösterilmesine rağmen suistimallere açık olmuş, devlet memurlarının malları değerinden düşük fiyata kendi hesaplarına satın aldıkları sıkça görülür olmuştu. Bu sebeple 11 Ağustos 1915'te Emval-i Metruke Komisyonu'na gönderilen bir telgrafta ihtikar (vurgunculuk) ve suistimallerin önlenmesi için gerekli tedbirin alınması istenmiş, bölgeye bir müfettiş gönderilerek bu türdeki bütün işlemleri tutanak altına alması istenmişti (Kuzucu 2014: 48, Metin 1992: 152 ve Halaçoğlu 2001: 68-69). Şikayetleri azaltmak ve görevi kötüye kullanmaları önlemek amacıyla devlet memurlarının komisyonlardan mal almaları yasaklanmıştı (Çiçek 2002: 74). Bu satışlar sırasında memurlardan bazılarının birikmiş maaşlarına karşılık satın alma işlemlerine talip oldukları alınan bazı haberlerden anlaşılmaktaydı. Devlet memurlarının bu gibi işlere karışmalarının ifiralara ve yolsuzluklara meydan vereceği düşünülmekteydi (22 Ağustos 1915) (Metin 1992: 153).

29 Ağustos'ta Hüdavendigar, Ankara, Konya, Adana, Halep, Sivas, Mamuretül-aziz, Diyarbakır, Erzurum Valilikleri ile İzmit, Maraş, Urfa, Zor, Kütahya, Karesi, Niğde, Karahisar-ı sahib ve Kayseri mutasarrıflıklarına yollanan Dahiliye genelgesinin bir maddesinde, kabilelerin saldırıya uğramaması, hırsızlık, gasp, *hayvani hislerle ırz ve namusa hâlel getirme* gibi hadiselerin yaşanmaması için dikkatli olunması, bu durumdan memurların ve jandarmanın sorumlu tutulması, bu kurallara uymayan memurların azledilmesi, Divan-ı Harbe havalesi ve isimlerin ihbarı, olay tekrarlanması halinde vilayetin sorumlu olacağı belirtilmekteydi. Bu durumda valilerin mesuliyet korkusuyla hadiseleri mümkün olduğu ölçüde önemsiz göstermekte olduklarını Talat Paşa hatıralarında belirtmekteydi. Oysaki Ermeni zulmünden kaçan Müslüman muhacirlerin yaşamış olduğu sefaleti anlatan ve raporlayan, tıpkı Alman ve Amerikalı misyonerlerin Ermenilerin sefaletini duyurduğu kamuoyuna gibi uluslararası bir platform yaktı (Öke 1991: 120-121). Ermenilere karşı hassas bir tavır sergileyen yabancı temsilciler ve yayın organları, aynı duyarlılığı Müslümanlar için göstermediler. Dolayısıyla yaşanan hadiselerin aktarımı ve çizilen resim tek taraflı oldu. Müslüman ahali, kendi acılarını tarihe yazılı yansımaksızın en ağır şekilde çekti. Şunu da belirtmek gerekirse, hükümetin tüm bu uygulamaları sadece yabancıların propaganda faaliyetlerinin bir sonucu olarak göstermelik ve geçiştirme, maskeleye gibi algılanmaması gerektiği yapılan yargılamalardan, takibat ve tahkikatlardan, 1915 yılının farklı zamanlarında çıkarttığı nizamname ve yönetmeliklerle tespit edilen olumsuzlukları düzeltmeye çalışmasından anlaşılmaktadır.

Aziziye Kaymakamı Hamid Bey'in Yargı Süreci

Erzurum, Trabzon, Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis vilayeti ile Canik livasına Bitlis eski valisi Mazhar Bey'in başkanlığında İstanbul Bidayet Müdde-i Umumisi Nihad ile Jandarma binbaşlarından Ali Naki Beylerden oluşan heyet görevlendirilmişti. Görevi, jandarma, polis, memur ve amirleri haklarında yapılacak inceleme sonucuna göre Divan-ı Harb'e sevk etmektir. Buraya sevk edilenlerin bir listesi Dahiliye Nezareti'ne verilecekti. Ancak, vali ve kaymakamların tahkikat sonuçları öncelikle nezarete bildirilecek, ondan sonra gerekli işlem yapılacaktır. Kafilerden para veya eşya çalmak, kafilerin güvenliğinde yaşanan zafiyet, sevk kanunlarına aykırı hareket etmek, kadın ve çocuklara karşı yapılan zulüm gibi çeşitli suçlar işleyen memurlar görevlerinden ihraç edildiler, gerekli görülenler Divan-ı Harb-i Örfilerde yargılanarak idama kadar varan cezalar aldılar (Halaçoğlu 2001: 61-62).

Talat Paşa 11 Ağustos 1915'te sevk kararının uygulandığı bölgelere bir yazı göndermiş, Ermenilere ait malların satışında usulsüzlükler yapıldığı, malların değerinden düşük satın alındığı, mal sahiplerinin zarara uğratıldığı ve bu ortamda fırsatçıların türediğini bildirmiş, gerekli önlemlerin alınmasını istemişti (Temizgüney 2017: 104). Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulduğu bütün bölgelerde incelemeler yapan tahkikat komisyonlarının verdikleri raporlara dayanarak, yöneticiler, memurlar, askerler görevlerini kötüye kullanmak ya da güvenlik için gerekli tedbirleri almamak suçları başta olmak üzere Divan-ı Harplere sevk edilmişti (Ata 2011: 74 ve Altıntaş 2005: 90)¹⁶, yargılamaların sonucunda idam edilenler bile olmuştu. Mesela, Tokat Jandarma Komutanı hakkında soruşturma açılmış, Tonus/Tenos kaymakamı Cemil Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdi. Gürün kaymakamı Şuayb ve Suşehri kaymakam vekili Fahri Bey de bunlar içerisindeydi (Kuzucu 2014: 47). Konya Askerî Valisi Azmi Bey kötü muameleden, Jandarma Onbaşları Sadık ve Aslan Ermenilerden rüşvet almaktan, Binbaşı Mehmet Ermenilere kötü muameleden, Artin Velet Halep Ermenilerinin tehcirinden, Armıyan Ermeni tehciri esnasında mücevherat çalma suçlarını işlediklerinden ötürü cezalandırılmışlardı (Altıntaş 2005: 91). Pek çok bölgeden şikayetler merkeze ulaşmaktaydı. Yine Hüdavendigar Eyaleti'nde Ermenilerin ev ve arazilerinin zorla sattırıldığı, paranın

¹⁶ <http://turksandarmeniens.marmara.edu.tr/tr/ermeni-sevk-kararini-ihlal-eden-gorevilerin-divan-i-harpte-yargilanmalari>.

da zorla geri alındığı bildirilmiş, yapılan soruşturma neticesinde satışların usulüne uygun yapıldığı herhangi bir suistimalin yaşanmadığı cevabı gelmişti. Kayseri Mutasarrıflığı'ndan gelen bir yazıda ise, Talimhah Alay Kumandanı Muavini Binbaşı Binbaşı Rüştü Bey'in henüz kayda geçmemiş bir evin mührünü açarak kullandığı ifade edilmişti. Yine Bünyan Kadısı Hulusi Efendi'nin de yolsuzluk ve suistimal suçlamalarıyla azli istenmekteydi (Temizgüney 2017: 107-108). 5 Kasım 1918'de Diyarbakır eski valisi Reşid Bey, 2 Aralık Mamuretül-aziz valisi Sabit Bey, 16 Aralık Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey tutuklanmış, 21 Aralık'ta Ereğli Kaymakamı azledilmişti (Ata 2011: 86).

Aziziye kaymakamı Hamid Bey de Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilen başka bir Osmanlı bürokratyıdı. Bir çalışmada, "Aziziye Kaymakamı Hamid Bey ile Tenos/Tonus Kaymakamı Cemil Bey hakkında Ermeni sevkıyatında yeterince hassas ve sevkıyatta uyulması gereken kurallara uymadıkları gerekçesiyle tahkikat açılmış yapılan inceleme ve soruşturmalar sonucunda suçları sabit görülerek bunların şiddetle cezalandırılmaları, görevlerinden uzaklaştırılmaları ve soruşturma evraklarının tahkik heyetleri tarafından divan-ı harbe gönderilmesi İçişleri Bakanlığı tarafından istenmişti" (Altıntaş 2005: 91) şeklinde durum izah edilmiş, yine diğer çalışmalarda Hamid Bey'in görevini kötüye kullandığından dolayı mahkeme edildiği ve azledildiği ifade edilmesine rağmen bu suçlamaların ayrıntıları, arşiv belgelerine yansıyan boyutları ve niteliği hakkında geniş bir bilgiye ulaşılamamıştı. Biz burada arşiv belgeleri ışığında mümkün olduğunca hadiseyi aydınlatmaya çalışacağız.

Hamid Bey hakkında usulsüzlük iddiaları merkeze ulaştığında, Dahiliye Nazırı Talat, Sivas Valiliği'ne gönderdiği şifre telgrafta, Aziziye Kaymakamı Hamid Bey'in Ermeni tehcirindeki usulsüzlüklerinden dolayı Divan-ı Harbe verilmesini Heyet-i Tahkikiye Reisi Mahzar'a bildirmişti (Onaran 2013). Mahzar Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede muhtelif sınıflardan oluşan Ermeni tehcirinde sanık bulunanların isimlerini içeren defteri Divan-ı Harbe verilmek üzere Harbiye Nezareti'ne teslim ettiğini belirtmişti (Ata 2011: 87).

20 Eylül 1915 (7 Eylül 331) Sivas Valisi, soruşturma neticesinde hakkında kanuni işlem yapılacağını anlayan Hamid Bey'in Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekerek işi *tezvirata bırakarak* yakayı kurtarmak niyetinde olduğunu ifade etmekteydi (DH.ŞFR.490/8-2). 21 Eylül 1915 (8 Eylül 331) tarihinde Tokat'a yollanan şifre telgrafta, hakkında ihbar olmasına rağmen Hamid Bey'in eşyasının araştırılmadığı gibi tam tersine kendisine kolaylık sağlanarak Kayseri'ye gitmek üzere yola çıktığı ifade edilmekte, *emval-i metruke işlerinde su-i istimalatı ve muamelat-ı sairedede yolsuz ahlaksızlığı tahakkuk etmektedir* denmekteydi (DH.ŞFR.490/8-1).

Hakkında nihai kararın bir an verilebilmesi için merkez, tahkikatın hızlandırılması bağlamında, 23 Eylül 1915 (10 Eylül 331) tarihinde Sivas Vilayeti'ne bir yazı göndermiş, suistimali ve yolsuzluğu bildirilen Aziziye kaymakamı hakkındaki soruşturmanın neticesinin bir an evvel Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılmasını istemişti (DH.ŞFR.56/128).

Soruşturma devam ederken Hamid Bey'in zorunlu izne çıkarıldığını görmekteyiz. 5 Ekim 1915 (22 Eylül 331) tarihinde Dahiliye Nezareti Memurün Müdüriyeti'nden Sivas Vilayeti'ne yollanan şifre telgrafta, Emval-i metruke işlerinde suistimali olduğu 20 Eylül 1915 (7 Eylül 331) tarihli şifre telgrafta bildirilen Aziziye kaymakamı mezuniyetinin 1 ay daha uzatılması, hakkındaki soruşturma neticesi olumsuz olarak çıkarsa işten el çektilmesi istenmekte, olumlu çıkarsa görevine iadesinin mi yoksa izninin uzatılmasının mı gerektiği sorulmaktaydı (DH.ŞFR.56/295).

Bundan bir hafta sonra sonucun olumsuz olduğunu anlıyoruz. Çünkü, 12 Ekim 1915 (29 Eylül 331)'te Dahiliye Nezareti'nin Sivas Vilayeti'ne yolladığı bir telgrafta, Hamid Bey'in görevden alınması konusunda vilayetin yetkili olduğu ve gereğinin yapılması emri verilmişti (DH.ŞFR.56/365). 20 Ekim 1915 (7 T. evvel 331) tarihinde Heyet-i Tahkikiye Reisi Mazhar Bey tarafından Sivas'a yollanan şifre telgrafta (DH.ŞFR.494/37-3 leff) Aziziye kaymakamı Hamid Bey'in oradaki Ermenilerin sevki esnasında çeşitli usulsüzlükler, rüşvet ve suistimaller yaptığı, kuvvetli deliller ve adli makam, kaymakam vekili ve tahkikat komisyonu tarafından yapılan incelemenin sonuçlarına göre tespit edilmişti. Hamid Bey şu suçlarla Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilmişti:

- 1- Nakledilecek aileleri araştırarak üzerlerinde bulunan paraları almak,
- 2- 36.952 kuruşun 19.226 kuruşunu ziraat taifesine, 55,5 lira ise ailelerin nakli için tutulan 35 araba ücreti için verildikten sonra, geriye kalan 12.338,5 kuruşu saklamak,
- 3- Emval-i metrukeden kıymetli bir takım bilezikleri değerlerinden çok düşük bedel ile alenen almak,
- 4- Kiliseye ait gümüşleri aldırıp eritmek,
- 5- Emval-i metruke deposu olarak kullanılan camii istediği vakit açtırarak bir takım eşyalardan istifade etmek ve buna benzer suistimal ve irtikab (rüşvet, yolsuzluk) etmek gibi hareketlerde bulunmak,

25 Ekim 1915 (12 T. evvel 331) Emniyet genel müdürlüğünden Sivas Vilayeti'ne hitaben yazılan bir yazıda,

"Aziziye kaymakamı Hamid Beğin mahal Ermenilerinin esna-yı sevkindeki ahval ve hareket-i gayr-i layıkanesine binaen azli derdest olunduğundan eli işden çekdirilmesi muktezidir mumaileyhe aid evrak-ı tahkikiyenin divan-ı harb-i örfiye tevdi'i heyet-i tahkikiye reisi Mazhar Beğe iş'ar kılınmışdır" denilmekteydi (DH.ŞFR.57/116). Yani yukarıda maddeler halinde sıralanan suçlara istinaden görevden uzaklaştırılması ve gerekli evrakın da Divan-ı Harb-i Örfi'ye yollanması istenmekteydi. Bu durum hemen aynı gün Mazhar Bey'e de bir telgrafta bildirilmişti (DH.ŞFR.57/117).

3 Kasım 1915 (25 Z. hicce 333 ve 21 T. evvel 331)'te Dahiliye Nazırı Talat Bey imzalı Sadaret'e gönderilen yazıda, Aziziye kaymakamı Hamid Bey'in Ermenilerin sevki esnasında uygunsuz hareketlerinden ve suistimallerinden dolayı görevden uzaklaştırılarak hakkındaki tahkikattan sonra kaymakamın azledildiği ve yerine münasip birinin seçilmesi istenmekteydi. Tahkikat dosyası da Divan-ı Harb-i Örfiye gönderilmişti (İ.DH. 1517/16-1).

Hemen ertesi gün, 4 Kasım 1915 (26 Z.hicce 333/22 T.evvel 331)'te Sadrazam Mehmed Said ve Dahiliye Nazırı Talat imzalı bir Dahiliye Nezareti iradesinde Aziziye kaymakamı Hamid Bey'in azledilme kararı onaylanmıştı. Yazıda, *İşbu irade-i seniye'nin icrasına dahiliye nazırı memurdur* denilmekteydi (İ.DH. 1517/16-2). 19 Kasım 1915 (6 T.sani 331) tarihinde Sivas'a gönderilen şifre telgrafta da evrakı Divan-ı Harb-i Örfi'ye yollanan Tonus Kaymakamı Cemil Bey ve Hamid Bey'in celb edilmeleri istenmekteydi (DH.ŞFR.666/130).

1 Aralık 1915 (18 T.sani 331)'te nazır Talat imzalı Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sivas Vilayeti'ne yollanan telgrafta, 18-19 Kasım 1915 (5-6 T.sani 331)'de Divan-ı Harb-i Örfice celblerine karar verilen Tenos kaymakam-ı sabıkı Cemil ve Aziziye kaymakam-ı sabıkı Hamid Beylerin memur refakatinde Sivas'a gönderildikleri ifade edilmekteydi (DH.ŞFR.58/179).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin olanca hızıyla sürdüğü bir dönemde, Osmanlı memurları görevi kötüye kullanma, yolsuzluk, suistimal gibi pek suçlamalarla yargılanmışlar, mahkemelerin sonucuna göre görevlerinden azledilmelerinden idama kadar varan cezalara çarptırılmışlardı. Bu hadiseler bilhassa Ermeni tehcirinin yaşandığı 1915 yılında sıklıkla yaşanmıştı. Devlet memurlarının hakikaten suçlu olanlarının yanı sıra iftiraya uğrayanların da sayısı az değildi. Bu durum zaten içinde bulunduğu zor şartlarla mücadele eden devleti de yıpratın başka bir unsurdur. Savaş elbette ki her zaman cephede ya da silahlı mücadele anlamına gelmemekteydi. Manevi yıpratma, idari mekanizmayı işlemez hale getirme, psikolojik olarak karşılıklı güvenin zedelenmesi gibi argümanlar savaş silahı olarak kullanılmaktaydı. Yabancı devletlerin kara propagandalarının da etkisiyle devlet görevlileri ve askerlerin bu gibi suçlamalarla yıpratılacağı, moral ve psikolojik tahribata yol açılacağı düşüncesinin, bir tür savaş silahı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Asker veya sivil memurlar, görevlerini kararlılıkla ifa etme noktasında suçlanma kaygılarını yoğun bir şekilde hissetmişlerdi. Sık sık memuriyet değişiklikleri de işlerin aksamasında devletin yüzleştiği problemlerdendi. Açlık, sefalet, gasb, hırsızlık, cinayet, yağma, tecavüz, asker firarileri, eşkıyalık hareketleri, isyan girişimleri, silahlı çatışmalar, çeşitli doğal felaketlerin de eklenmesiyle zaten dayanılmaz şartlar altında bulunduğu dönemde yönetici konumundaki görevlilerin perspektifinden de değerlendirmeler yapılmalıdır. Kuzu postuna bürünmüş kurt misali kimin ne olduğunun çok da tahmin edilemediği bu savaş yıllarında Ermeni vatandaşların gadre uğradığı gibi tek taraflı bir değerlendirme yapılmamalı aynı şekilde Müslüman ahalinin de türlü eziyetlere maruz bırakıldığı göz ardı edilmemelidir.

Bunun yanı sıra, Ermeni lehindeki uluslararası kamuoyu, tehcir sırasında veya sonrasında yapılan yargılamalar neticesinde Ermeniler, dolayısıyla kendilerinin sözde hak arayışındaki haksızlıklarının/suçlarının fark edileceğini anlamışlar ve Osmanlı aleyhindeki propagandalarında Ermeni suçluların yargılan(ma)ması enstrümanını da kullanmışlardı.

Osmanlı Devleti şikayetlere duyarsız kalmadığını tarihsel süreçte olduğu gibi bu dönemde de göstermişti. Bu tarihten yaklaşık 50 yıl öncesinde Büyük Çerkes göçünde idarecilerin, memurların, askerlerin usulsüzlüklerine, yolsuzluklarına ve suistimallerine dair belgelerde pekçok bilgiye ulaşılmıştı. Örneğin Trabzon valisi, muhacirin komisyonu memuru, sağlık mensuplarının karıştığı yolsuzluk ve suistimallere dair Trabzon'da görevli eczacı Hüseyin Efendi'nin şikayet veya bir nevi ihbar mektubu bunun en açık delilidir (Pul 2011: 413-423). Bu dönemde de devlet, memurlar hakkında merkeze ulaşan yoğun şikayetleri dikkate almış, teşkil ettiği tahkikat heyetleriyle titizlikle yerinde incelemeler yaptırmış, suç isnadı olan memurları mezuniyet adı altında izinli sayarak ya da "açığa alarak" görevden belli bir süre uzaklaştırmış, suçsuzsa görevine iade edilmesi ya da bir müddet daha isterse izinli sayılmasını istemişti. Hem halkı hem de memurunu mağdur ettirmeyeceği kararlar vermeye çalışmıştı. Ancak herkesi ve her kesimi memnun da edememişti.

Aziziye Kaymakamı Hamid Bey de savaş ve sürgün yıllarının kargaşa ortamında, fırsatçı ve vurguncu muydu yoksa iftiraya uğramış mağdur muydu? Bilinmez ama tıpkı diğer askerler, valiler, kadılar gibi bu zor yıllarda görev üstlenmiş, soruşturmalar geçirmiş, yargılanmış ve görevden alınmış bir Osmanlı memuruydu.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Belgeleri:

A.MKT.MHM. 348/18 (4 leff.); 660/19 (2 leff.); 660/61 (2 leff.); 660/8 (Leff. 2, 6, 8);
A.MKT.MVL. 138/66
DH.ŞFR.490/8 (2 leff.); 494/37 (3 leff.); 56/128; 56/295; 56/365; 57/116; 57/117; 58/179; 666/130
İ.DH. 1517/16 (2 leff.)
MVL. 649/96-4

Araştırma Eser ve Makaleler:

Altıntaş, A. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması Ve Uygulaması. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, 77-99.
Ata, F. (2011). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*. Ankara: TTK Yay.
Babacan, H. (2005). *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*. Ankara: TTK Yay.
Çaycı, A. (2006). *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara: ATAM Yay.
Göksel, B. (1985). Meşrutiyet Öncesine ve Sonrasına Ait Resmi Devlet Yayınlarına Göre Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu Erzurum 8-12 Ekim 1984*, Ankara, 159-176.
Gürün, K. (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Yay.
Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: TTK Yay.
Kolbaşı, A. (2014). 1878 Berlin Kongresi'nden 1915 Tehcirine Merzifon Ermenileri. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 6, Ankara: TTK Yay.161-186.
Kuzucu, K. (2014). 1021'den 1921'e Türk-Ermeni İlişkilerinin Sivas Boyutu. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 4, Ankara: TTK Yay. 1-54.
Metin, H. (1992). *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*. İstanbul: MEB Yay.

- Onaran, N. (2013). *Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1918)*. İstanbul.
- Öke, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu 1914-1923*. Ankara: TTK Yay.
- Ökse, N. (1985). Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulanması. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu Erzurum 8-12 Ekim 1984*, Ankara. 271-278.
- Özdemir, Hikmet vd., (2005). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: TTK Yay.
- Pul, A. (2011). Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 4 Sayı: 16, Kış, 413-423.
- Sarınay, Y. (2014). Tehcir Sebebiyle Yapılan Yargılamaların Değerlendirilmesi (1915-1916). *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2012)*, Erzurum.
- Temizgüney, F. (2017). *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar (1915-1923)*, Ankara: TTK Yay.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yay.
- Yarçı, G. (2014). Ermeni İhtilal Komitelerinin Silahlandırılması. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*. c. 10, Ankara: TTK Yay. 128-172.
- URL:<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ermeni-sevk-kararini-ihlal-eden-gorevli-lerin-divan-i-harpte-yargilanmalari>
-

Summary

Aziziye (Pınarbaşı) was established in the form of a provincial governorship of Sivas in October 30, 1861. It was a cosmopolitan region where the Afşar tribe, the Caucasian immigrants and the Armenians were settled and lived. Thus, there were disagreements and disparity among the people of Aziziye. It often appears in documents that the disputes between the immigrants and Afşar turned into armed conflicts and that the state had to have force in the region. Thus, it was not so easy to be employed here. At the same time, it was difficult to achieve and ensure the prosperity and safety of the people, and to demonstrate a fair sense of government. In this uneasy environment it was very difficult to act as a district governor, and the Aziziye was among the places where the district governor frequently changed due to the complaints of various elements in the region.

After the outbreak of World War I, the situation became even more complicated for civil officers and governor in the region. Because, in this process, Armenians in the Caucasus and Iran, as well as Armenians in Anatolia, supported the Russians. Even the Armenians, who had been put under arms to fight in the Ottoman army, changed side and fought for the Russians. The rest of the Armenians were involved in acts such as terrorism, rebellion and anarchy, as well as shooting the Ottoman army from behind. At the time, Sivas Province, where the Aziziye was also affiliated, was intervening in the presence of the governors and district governors at the points where the center could not take the necessary precautions on the uneasiness on the conditions.

After the affirmation of the deportation and the relocation was taken, instructions were sent to the relevant regions for the respectable operation of the process. Nevertheless, some of the complaints could not be avoided. Even Talat Pasha, the Minister of Internal Affairs, told a foreign newspaper that during the deportation some officers and soldiers were in harsh and inappropriate behavior and that the offenders would be punished with necessary punishment. The government did not hesitate to punish those who ill-treated the Armenians during their relocation, regardless of whether they are official or civil. However, the corruption, abuse and injustice of the officers in charge took place in this process. The state very cautious about this situation. It both keep an eye on the officers against any possibility that they could suffer from injustice and slander, and it showed the necessary commitment for the healthy transfer of the Armenians. The State thoroughly investigated the allegations and accusations raised against officials, ensuring that no negligence occurred. Those who were accused of mistreatment were detained for a certain period of time, if committed criminal offense, they took an "off duty" for a certain period of time, if they were not guilty, they returned to their job. The state dismissed those who committed crime, and it sent them to court martial. One of them was Hamid Bey, caimacam of Aziziye. The committee investigated Hamid Bey on allegations of irregularity and corruption. It was decided that he committed these crimes, and decided on 4 November 1915 to be dismissed from his duty and sent for a trail to court martial.
